3 BOB

O‘SMIRLARDA XAVF OMILLARI VA ZARAR YETKAZUVCHI XATTI-HARAKATLARNING OLDINI OLISH

3.1. O‘smirlarda xavfli xatti-harakatlarga olib keluvchi omillar

3.2. Xavfli xatti-harakatlarning oldini olish usullari

3.3. O‘smir xavfsizligi modeli

3.1. O‘SMIRLARNI XAVFLI YO‘LGA QANDAY OMILLAR UNDAYDI?

Ushbu bo‘limda o‘smirlarda xavfli, qaram va o‘ziga zarar yetishi mumkin bo‘lgan xulq-atvor xavf omillarini erta aniqlash, xavfsiz javob choralarini ko‘rish va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish yondashuvlari yoritiladi.

Xavfli xulq-atvor - o‘smirning hayoti, sog‘lig‘i, ta’limdagi ishtiroki yoki atrofdagilar xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan xatti-harakatlar majmui.

Qaram xulq-atvor - modda, faoliyat yoki raqamli muhitdan foydalanish ustidan nazoratning susayishi va bu holatning o‘qish, sog‘liq hamda munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi.

Zarar yetkazuvchi xatti-harakatlar - shaxsning o‘ziga, boshqalarga yoki umumiy xavfsizlikka zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan takroriy xatti-harakatlardir.

Hayot yoki sog‘liqqa bevosita xavf bilan bog‘liq signal - o‘quvchining xavfsizligiga zudlik bilan e’tibor qaratishni talab qiladigan fikr, xabar yoki xatti-harakat. Maktab xodimlari klinik tashxis qo‘ymaydi; ular xavfsizlikni ta’minlaydi va mutaxassislarni jalb etadi.

O‘SMIRLARNI XAVFLI XULQ-ATVORGA UNDOVCHI SABABLAR:

1. Muhit ta’siri. O‘smirning rivojlanishiga uning yashash muhiti kuchli ta’sir qiladi. Ijobiy muhit o‘smirga qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy tajriba beradi, salbiy muhit esa xavfli xatti-harakatlarga sabab bo‘lishi mumkin.

2. Oila ta’siri. Oiladagi munosabatlar, nazorat darajasi, ota-onaning e’tibori va emotsional qo‘llab-quvvatlashi o‘smir xulqiga bevosita ta’sir qiladi. Oiladagi befarqlik, ziddiyat, haddan tashqari nazorat yoki e’tiborsizlik xavf omili hisoblanadi.

3. O‘ziga past baho berish. O‘ziga ishonchsizlik, tan olinishga ehtiyoj va tengdoshlar orasida o‘z o‘rnini topish istagi o‘smirni noto‘g‘ri guruhlar yoki xavfli harakatlarga olib kirishi mumkin.

Zudlik bilan e’tibor talab qiladigan holatlar:

o‘quvchining o‘z hayoti yoki sog‘lig‘i xavfsiz emasligi haqida bevosita yoki bilvosita signal berishi;

xulq, kayfiyat, muloqot yoki kundalik faoliyatda keskin va izohlanmaydigan o‘zgarish kuzatilishi;

o‘quvchining o‘zi yoki boshqalarga zarar yetishi mumkin bo‘lgan bevosita xavfli vaziyat yuzaga kelishi.

Xavotirli o‘zgarishlar birgina belgi asosida xulosa chiqarish uchun yetarli emas. Belgilar davomiyligi, keskinligi, birgalikda namoyon bo‘lishi va o‘quvchining odatiy holatidan farqi inobatga olinadi.

muloqotda keskinlik, tahdid yoki kamsituvchi iboralarning ko‘payishi;

o‘ziga baho, o‘qishga qiziqish yoki kelajak rejalari bilan bog‘liq keskin salbiy o‘zgarishlar;

zo‘ravonlik yoki xavfli kontentga haddan tashqari berilish;

o‘qish, uyqu, ovqatlanish, davomat yoki muloqotdagi keskin buzilishlar;

tengdoshlar va ishonchli kattalardan uzoqlashish;

xavfli guruh bosimiga tushish yoki o‘zini namoyon qilish uchun tavakkal xatti-harakatlarga kirishish;

maktab qoidalari va boshqalarning huquqlariga nisbatan muntazam bepisandlik.

Pedagoglar zarar yetkazuvchi xatti-harakatlarning kelib chiqishida o‘smir boshdan kechirgan qiyin tajribalar, tengdoshlar bilan ziddiyatlar, oilaviy omillar yoki ichki zo‘riqish o‘zaro ta’sir qilishi mumkinligini hisobga olishi zarur.

Hayot yoki sog‘liqqa bevosita xavf bilan bog‘liq har qanday signal alohida e’tiborni talab qiladi. Bunday vaziyatda o‘quvchi yolg‘iz qoldirilmaydi, xavfsiz joyga olib boriladi va direktor belgilagan tezkor aloqa zanjiri ishga tushiriladi.

ZUDLIK BILAN E’TIBOR TALAB QILADIGAN UMUMIY BELGILAR:

- ⚠ kayfiyat va xulq-atvorda keskin o‘zgarish;
- ⚠ kelajakdan umidsizlik yoki o‘z qadrini keskin pasaytiruvchi fikrlar;
- ⚠ hissiyotlarni boshqarish qiyinlashuvi va impulsiv xatti-harakatlar;
- ⚠ tengdoshlar va yaqinlardan keskin uzoqlashish;
- ⚠ hayot yoki sog‘liq xavfsiz emasligi haqida bevosita yoki bilvosita signal;
- ⚠ kundalik faoliyat, o‘qish va muloqotga qiziqishning keskin susayishi;
- ⚠ uyqu, ovqatlanish, tashqi ko‘rinish yoki gigiyenadagi keskin o‘zgarish;
- ⚠ avval kuzatilmagan xavfli yoki tavakkal xatti-harakatlar;
- ⚠ zo‘ravonlik, zararli kontent yoki xavfli guruhlar ta’siriga berilish;
- ⚠ davomat, o‘zlashtirish va ijtimoiy faollikning bir vaqtda keskin pasayishi.

RAQAMLI MUHITDAGI XAVFLI KONTENT TA’SIRINI KO‘RSATUVCHI BELGILAR:

- ⚠ internetdan foydalanish odati, kayfiyat va kundalik faoliyatda keskin o‘zgarish;
- ⚠ yoshga mos bo‘lmagan, zo‘ravonlikni yoki xavfli xatti-harakatni targ‘ib qiluvchi kontentga berilish;
- ⚠ raqamli qurilmadan ajralganda kuchli bezovtalik, muloqotdan chetlashish va o‘qish majburiyatlarini bajarmaslik.

3.2. XAVFLI XATTI-HARAKATLARNING OLDINI OLISH USULLARI

Direktor pedagogik jamoa va ota-onalar bilan profilaktika, erta aniqlash, xavfsiz javob va mutaxassisga yo‘naltirish bo‘yicha yagona tartibni joriy etishi zarur.

PEDAGOGLAR VA OTA-ONALAR O‘SMIRLAR BILAN MULOQOTDA QUYIDAGILARGA E’TIBOR QARATISHI LOZIM:

- o‘smir uchun oilada, maktabda va tengdoshlar orasida qabul qilinish hamda qo‘llab-quvvatlanish muhim himoya omilidir;
- o‘smir hayoti bilan qiziqing va uni qo‘llab-quvvatlang. Bunday yondashuv ishonchni kuchaytiradi, o‘ziga bahoni oshiradi, o‘qish va ijtimoiy moslashuvga ijobiy ta’sir qiladi;
- raqamli va real hayotdagi voqealarni birgalikda muhokama qiling, ishonchli manbani ajratish va xavfli bosimga “yo‘q” deyish ko‘nikmasini rivojlantiring;
- shaxsiy namuna ko‘rsating. O‘zingiz boladan kutayotgan qoidalarga amal qiling, u bilan ko‘proq suhbatlashing;
- jazo yagona choraga aylanmasligi kerak; xatti-harakat oqibatini tushuntirish, zararni bartaraf etish va ijobiy ko‘nikmani mustahkamlashga e’tibor qarating;
- o‘smirning fikrini so‘rang. Uni axborotni tanqidiy tahlil qilishga, o‘z fikrini asoslashga o‘rgating;
- hayotiy qadriyatlarni muhokama qiling. O‘zingiz muhim deb bilgan qadriyatlarni shaxsiy namuna orqali ko‘rsating;
- bola oldida xatoni tan olishdan cho‘chimang. Bu unga ham o‘z xatosini tan olishni o‘rgatadi;
- o‘smirga noto‘g‘ri harakatini tuzatishda yordam bering. U bilan hurmat va hamkorlik ruhida gaplashing.

Quyidagi xatolarga yo‘l qo‘ymang:

o‘quvchi muammolariga befarq qarash;

emotsional sovuqlik;

o‘smirning his-tuyg‘u va xohishlarini e’tiborsiz qoldirish;

uni boshqalar bilan solishtirish;

kamsituvchi tanqid;

haddan tashqari nazorat, yashirin kuzatuv va shaxsiy chegaralarni asossiz buzish.

KO‘P SO‘RALADIGAN SAVOLLAR

1. Raqamli muhit xavfli xulq-atvor omiliga aylanishi mumkinmi?

Ha, biroq xavf faqat ekran vaqtining davomiyligi bilan belgilanmaydi. Kontent turi, muloqot sifati, uyqu, o‘qish va kundalik faoliyatga ta’sir, shuningdek bolaning yosh xususiyatlari birgalikda baholanadi.

Bunday xavflarga quyidagilar kiradi:

⚠ onlayn muloqotda aldov, bosim yoki shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi;

⚠ bevosita ijtimoiy aloqalar, jismoniy faollik va uyquning kamayishi;

⚠ onlayn o‘yin, ijtimoiy tarmoq yoki kontentdan foydalanish ustidan nazoratning susayishi;

⚠ yoshga mos bo‘lmagan yoki zararli kontentga duch kelish;

⚠ zo‘ravonlikni, kamsitishni yoki noqonuniy faoliyatni targ‘ib qiluvchi guruhlar ta’siriga tushish.

2. O‘smirning muloqot doirasini boshqarish mumkinmi?

Pedagogik jihatdan to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatish mumkin.

Buning uchun:

📌 o‘smirning do‘stlari bilan tanishish, ularni samimiy qabul qilish;

📌 o‘quvchini turli foydali faoliyatlarga jalb etish: o‘qish, sport, ijod, mehnat, o‘yin;

📌 o‘smirda shaxsiy xususiyatlarni va insonlar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

3. O‘smirlik davriga xos xatti-harakatlarni har doim xavfli deb hisoblash mumkinmi?

Yo‘q. O‘smirlik davridagi ayrim o‘zgarishlar tabiiy jarayon hisoblanadi. Bu davrda mustaqillik, o‘zini anglash va shaxsiy fikr shakllanadi.

⚠ Muhim

Ammo befarqlik, haddan tashqari tajovuzkorlik, doimiy yolg‘izlik, qoidalarga mutlaqo bo‘ysunmaslik yoki zararli guruhlarga qo‘shilish kuzatilsa, bu xavfli xulq-atvor belgisi bo‘lishi mumkin. Bunday holatda o‘qituvchi, sinf rahbari, pedagog-psixolog va ota-onalar hamkorlikda yordam ko‘rsatishi zarur.

3.3. O‘SMIR XAVFSIZLIGI MODELI

> “Tarbiya bolani faqat nomaqbul xatti-harakatdan cheklash emas, balki unga ongli tanlov, mas’uliyat va zararli ta’sirga qarshi turish ko‘nikmasini berishdir”.
>
> **Abdulla Avloniy qarashlari asosida**

NIMA UCHUN O‘SMIRLAR XAVFLI XULQ-ATVORGA MOYIL BO‘LADI?

O‘smirlik davrida mustaqillikka intilish, tengdoshlar e’tirofi va yangi tajribaga qiziqish kuchayadi. Yetarli nazorat, ishonchli muloqot va xavfsiz faoliyat imkoniyatlari bo‘lmasa, ayrim o‘smirlar oqibatini to‘liq baholamasdan tavakkal xatti-harakatga kirishishi mumkin.

Shu sababli o‘smirga o‘z kuchli tomonlarini anglash, hissiyotlarini boshqarish, tanqidiy fikrlash, yordam so‘rash va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Muhim

Xavfli xulq-atvorning ko‘plab turlari nafaqat sog‘liq va jamoat xavfsizligiga zarar yetkazadi, balki O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq ma’muriy yoki jinoiy javobgarlikka ham sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli o‘smirlarga har bir xatti-harakatning oqibati borligi tushuntirilishi zarur.

QARAM XULQ-ATVOR QANDAY OMILLAR TA’SIRIDA SHAKLLANISHI MUMKIN?

Qaram xulq-atvor bitta sabab bilan izohlanmaydi. Biologik moyillik, stress, oilaviy va tengdoshlar muhiti, ruhiy farovonlik, nazoratning yetishmasligi, zararli kontent va moddalarga oson kirish kabi omillar o‘zaro ta’sir qilishi mumkin.

O‘smirlar tengdoshlar bosimi, tan olinish istagi, qiziqish yoki muammodan vaqtincha chalg‘ish maqsadida zararli odatlarga yaqinlashishi mumkin. Profilaktika qo‘rqitishdan ko‘ra, ishonchli axborot, hayotiy ko‘nikma va erta yordamga tayanishi kerak.

Muhim

Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar yoki ularning analoglari bilan bog‘liq har qanday noqonuniy harakat O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi. Voyaga yetmaganlarni bunday harakatlarga jalb qilish yanada og‘ir huquqiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

> **Bolalikdan o‘smirlikka o‘tish** - inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biridir. Bu davrda bola o‘zini, dunyoni, odamlarni va hayotga munosabatini anglay boshlaydi.
>
> **G. A. Medinskiy**

Bosim va manipulyatsiyani qanday aniqlash mumkin?

O‘smirlik davrida do‘stlar e’tirofiga sazovor bo‘lish va kattalardek ko‘rinishga intilish kuchli bo‘ladi. Shu sababli ayrim guruhlar o‘smirni noqonuniy yoki xavfli harakatlarga jalb qilishga urinishi mumkin.

BUNDAY VAZIYATLARDA O‘SMIRGA QUYIDAGI XAVFSIZ QAROR KO‘NIKMALARINI O‘RGATISH KERAK:

- taklif, guruh yoki chaqiriqning maqsadi va ehtimoliy oqibatlarini tekshirish;
- shoshilinch qaror qabul qilmaslik va bosim ostida rozilik bermaslik;
- ota-ona, sinf rahbari, pedagog-psixolog yoki boshqa ishonchli kattadan maslahat so‘rash;
- zo‘ravonlik, kamsitish, noqonuniy faoliyat yoki adovatni targ‘ib qiluvchi guruhlardan uzoqlashish.

Muhim

Jamoat tartibini buzish, noqonuniy harakatlarda ishtirok etish yoki boshqalarni bunday faoliyatga jalb qilish O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi.

O‘quvchilarni ishonch telefonlari, pedagog-psixolog va yordam xizmatlari haqida xabardor qilish tavsiya etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 270–276-moddalarida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop moddalar va prekursorlar bilan bog‘liq jinoyatlar uchun javobgarlik belgilangan.

Xususan, Jinoyat kodeksining 273-moddasida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni o‘tkazish maqsadini ko‘zlab qonunga xilof ravishda tayyorlash, olish, saqlash va boshqa harakatlarni sodir etish, shuningdek, ularni qonunga xilof ravishda o‘tkazish uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan. Jinoyat kodeksining 274-moddasida esa giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish yoki bunday moddalarni iste‘mol qilishga jalb etish uchun javobgarlik belgilangan.

Shu sababli o‘smirlarga giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan bog‘liq har qanday noqonuniy harakat nafaqat sog‘liq va kelajak uchun, balki huquqiy jihatdan ham og‘ir oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tushuntirish zarur. O‘zbekiston Respublikasining **“Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida”**gi Qonuni ham ushbu vositalar muomalasini tartibga solish, ularning qonunga xilof aylanishiga qarshi kurashish, fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash va davlat xavfsizligini ta‘minlashga qaratilgan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 201-moddasida bunday tartibni buzganlik uchun jarima yoki ma‘muriy qamoq jazosi belgilangan. Agar shaxs ma‘muriy jazo qo‘llanilganidan keyin ham ushbu tartibni yana buzsa, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 217-moddasiga muvofiq jinoiy javobgarlik yuzaga kelishi mumkin.

Shu sababli o‘smirlarga ommaviy tadbirlarda ishtirok etishdan oldin uning qonuniyligi, maqsadi va xavfsizligini aniqlash, ota-onasi yoki ishonchli kattalar bilan maslahatlashish zarurligini tushuntirish muhimdir.

Metodik tavsiyalar va eslatmalarda pedagoglar hamda ota-onalar bilishi lozim bo‘lgan muhim telefon raqamlari keltirilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu raqamlar bilan o‘smirlarni ham tanishtirish zarur, chunki murakkab vaziyatlarda ular qayerga murojaat qilishni oldindan bilishi kerak.

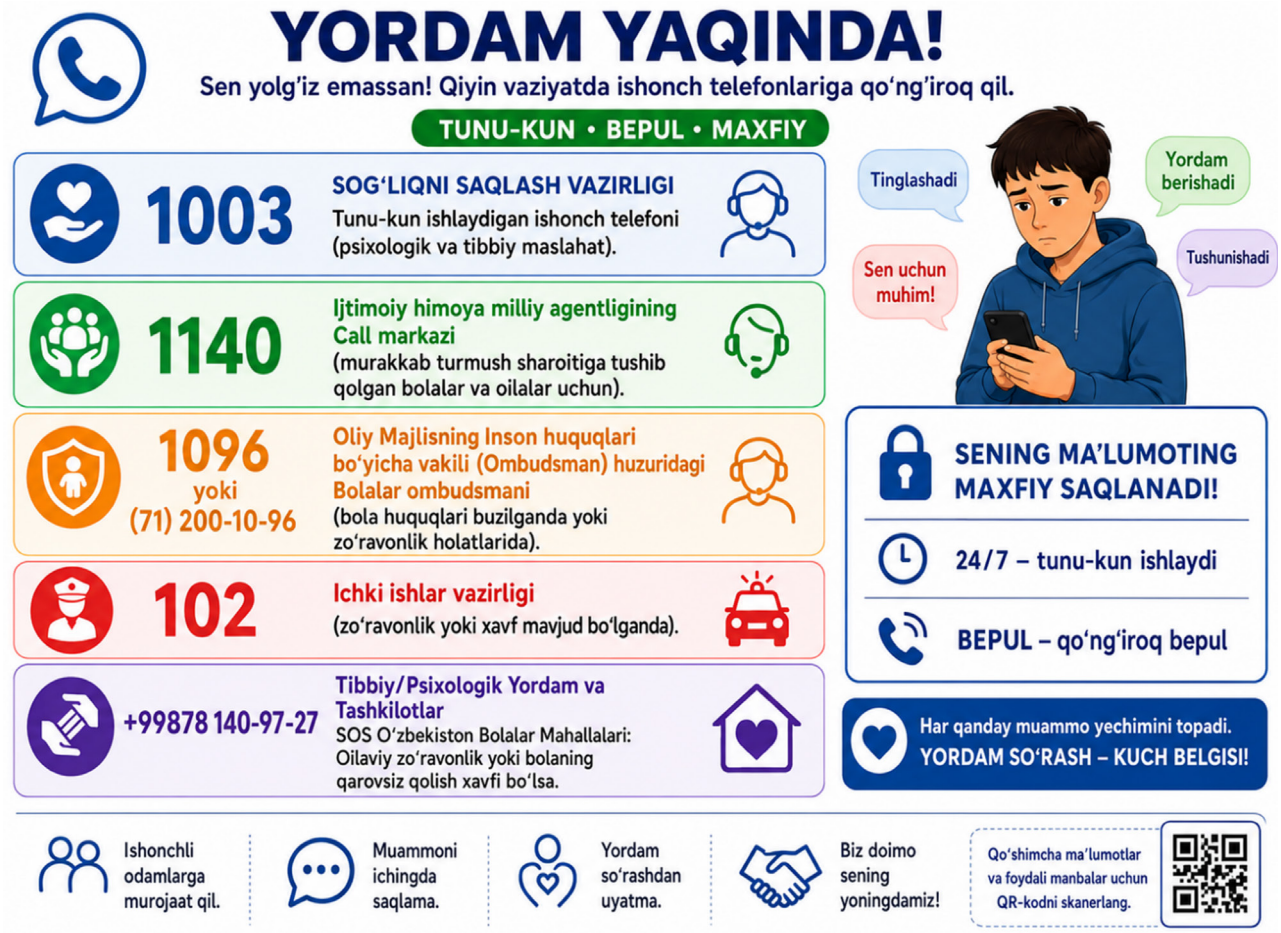
FOYDALI RESURSLAR

Normativ asos

Vakolatli davlat organi yordam ko‘rsatish, maslahat berish mexanizmi va chora-tadbirlari to‘g‘risida axborot olinishini, bolalarga nisbatan zo‘ravonlik hollarining oldi olinishini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasining butun hududida tun-u kun ishlaydigan, bepul telefon liniyasi tarmog‘i (ishonch telefoni) ishlab turishini ta’minlaydi.

Telefon liniyasi tarmog‘i (ishonch telefoni) maxfiylikka rioya etgan holda faoliyat ko‘rsatadi. Ishonch telefoni orqali olingan axborotni oshkor etishga yo‘l qo‘yilmaydi, bundan qonunchilikda belgilangan hollar mustasno.

O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ-996-son qonuni “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida” **25-moddasi**

Bolaga nisbatan zo'ravonlikni ko'rsangiz — befarq bo'lmang

Har bir bola xavfsiz va mehrga to'la muhitda ulg'ayish huquqiga ega. Agar siz **bolaga nisbatan zo'ravonlik,** beparvolik yoki uning hayoti va sog'lig'iga tahdid soluvchi holatlarga **guvoh bo'lsangiz,** bu haqda albatta xabar bering.

1246 qisqa raqamli koll-markaziga qo'ng'iroq qiling. Murojaatingiz qabul qilinadi va **shaxsingiz sir saqlanishi kafolatlanadi.**

Quyidagi holatlarda darhol murojaat qiling:

- ⚠ Bolaga nisbatan jismoniy, ruhiy yoki jinsiy zo'ravonlik;
- ⚠ Beparvolik va shafqatsiz munosabat;
- ⚠ Bolaning hayoti yoki sog'lig'iga xavf tug'diruvchi boshqa holatlar.
- 📌 *Hozirda 1246 qisqa raqamli koll-markaz sinov rejimida faoliyat yuritmoqda.*

